סקירת ספרים חדשים

נוגה פיטובסקי-נוה[1]

קו של אור: פועלה של קהילת בריאות הנפש לאחר השבעה באוקטובר

תמר לביא ורחל דקל (עורכות)

פרדס הוצאה לאור, 2026. 774 עמודים

סוקרת: יעל הוכמן[2]

הספר **קו של אור: פועלה של קהילת בריאות הנפש לאחר השבעה באוקטובר**, בעריכת ד"ר תמר לביא ופרופ' רחל דקל, הוא אסופה המבקשת לתעד ולהמשיג את העשייה המקצועית הענפה והמגוונת של קהילת בריאות הנפש בעקבות אירועי שבעה באוקטובר והמלחמה שבאה בעקבותיהם, ומאפשרת להתוודע לאופנים שבהם אנשי המקצוע התמודדו עם מציאות טראומטית מתמשכת תוך פיתוח והתאמה של מענים מקצועיים בזמן אמת. על פני ארבעה שערים ו-46 פרקים נפרסת תמונה רחבה ומעוררת השתאות של העשייה המקצועית שהתפתחה מאז אירועי שבעה באוקטובר. זו כוללת התערבויות עם יחידים, משפחות, קבוצות וקהילות שנחשפו באופנים שונים למציאות הטראומטית המתמשכת, לצד התארגנותם של שירותים ומערכות לפיתוח ולמתן מענים למציאות המשתנה.

[1] דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן
[2] דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית ספיר

כוחו של הספר טמון במידה רבה בממד התיעודי שלו. יותר משהוא כותב **על** מה שהיה שם, הוא כותב **את** מה שהיה שם. בכך הספר פותח צוהר אל ההתמודדויות, הלבטים ותהליכי הלמידה של אנשי בריאות הנפש שפעלו בזירות השונות. ההתערבויות עצמן מובאות באמצעות תיאורי מקרה, וינייטות, פרוטוקולים ומודלים, ובתוכם נשמעים גם קולותיהם של האנשים שנפגעו. ריבוי הקולות מעניק לטקסט איכות אותנטית ובלתי אמצעית ומצמצם את המרחק שבין הקורא לבין ההתרחשות המתועדת. לכך משמעות מיוחדת נוכח העובדה שהכתיבה וההמשגה נעשו בסמיכות יוצאת דופן לאירועים, כאשר האיום טרם הסתיים והמציאות שהכותבים ביקשו להבין ולהמשיג מצויה בהשתנות מתמדת. הספר מתעד ומשמר אפוא לא רק את הידע שהתגבש מתוך ההתערבויות אלא גם את תהליך התהוותו: את הניסיון להבין, ללמוד ולהתאים את העשייה המקצועית בעת התרחשותה.

ריבוי קולות זה מזמין לקרוא את הספר לא רק כאסופה המתעדת את פועלה של קהילת בריאות הנפש אלא גם כמעשה של עדות. פלמן (2008) מתארת את העדות כקבלת אחריות לאמת וכמעשה המופנה אל זולת ומבקש לא רק לספר אלא גם למסור דבר מה לאחר. במובן זה מתקיימים בספר רבדים שונים של עדות: אנשי ונשות המקצוע הם עדים למה שפגשו ובה בעת מעידים עליו, ואילו הקורא נעשה לנמען של עדותם. אלא שבמציאות של טראומה קולקטיבית ומתמשכת גם עמדה זו אינה חיצונית לחלוטין. העדות נמסרת לקורא שהוא עצמו חלק מן המציאות החברתית שהיא מעידה עליה, גם אם מיקומו בה ומידת חשיפתו שונים מאלה של הנפגעים ושל אנשי המקצוע שקולותיהם מובאים בספר. כך נשזרים בספר תיעוד, עדות וידע; העשייה המתועדת נמסרת כעדות ובה בעת נעשית מקור ליצירת ידע מקצועי.

הטראומה, במובנה האישי והחברתי, מערערת מעצם טבעה את גבולות המוכר והידוע. הספר נדרש לערעור זה באמצעות ניסיון לתת שם למציאות החדשה, להרחיב מושגים קיימים ולהציע מסגרות להבנתה של מציאות שהקטגוריות המקצועיות המוכרות אינן תמיד מצליחות להכיל. במבוא מציעות העורכות את המושג **טראומה מרובדת** (עמ' 18) כמסגרת מארגנת להתבוננות ברבדיה השונים של המציאות הטראומטית באמצעות שלושה ממדים - האקולוגי, הטמפורלי והטיפולוגי. ממדים אלה מארגנים גם את הספר.

השער הראשון נדרש למורכבותה של המציאות שהתפתחה בעקבות אירועי שבעה באוקטובר באמצעות בחינה מחודשת, הרחבה והתאמה של המשגות ומסגרות תאורטיות קיימות בתחומי הטראומה, השכול והאובדן. כך, למשל, המושג **מציאות טראומטית משותפת** מורחב **למציאויות משותפות טראומטיות מרובות** (עמ' 35). לצד ההכרה בחשיפה לאיום קולקטיבי משותף מאפשרת המשגה זו לזהות את ריבוי המצבים הטראומטיים ואת ההצטלבויות ביניהם, ולהחזיק בד בבד במשותף ובשונה בחוויותיהם של המסייעים והמסתייעים. באופן דומה בנוגע לשכול ולאובדן, הצטברותם של אובדנים ממשיים וסמליים נבחנת באמצעות המשגת האבל כ**רב-מוקדי** (עמ' 79).

הרחבת המבט מן היחיד אל ההקשרים שבהם מתרחשת הטראומה עומדת גם במרכז הממד האקולוגי, המארגן את השער השני של הספר, ומהדהדת את הבחנתו המכוננת של קאי אריקסון (Erikson, 1976) בין טראומה אישית לבין טראומה קולקטיבית, הפוגעת ב"רקמות הבסיסיות של החיים החברתיים" ובקשרים המחברים בין חברי הקהילה. נקודת המבט האקולוגית מקבלת בספר ביטוי לא רק בהרחבת מוקד ההתערבות מן הפרט אל המשפחה, הקבוצה, הקהילה והמערכת אלא גם באופן שבו ההתערבויות עצמן עוצבו בזיקה להקשרים השונים. כך, למשל, הקמת "מרחב נשימה" עבור בני נוער שפונו מבתיהם ושהו במלונות מבטאת התאמה של עבודת הרחוב למציאות החיים שנוצרה בעקבות הפינוי, תוך חשיפת הרבדים השונים של ההתערבות (עמ' 124); בהתערבויות המשפחתיות עובר המוקד אל המשפחה כמערכת של יחסים, תקשורת וקרבה, תוך יצירת אפשרות לעיבוד משותף ולבניית נרטיב משפחתי (עמ' 177). מתוך ההתערבויות השונות עולים עקרונות חוצי-הקשרים של נוכחות יציבה של גורמי בריאות הנפש, גמישות והתאמת המענה למציאות המשתנה, עבודה רב-מקצועית ושילוב בין עיבוד האירועים הטראומטיים להתבססות על כוחות ומשאבים. תיאורי המקרה הרבים מאפשרים להתחקות מקרוב אחר האופן שבו עקרונות אלה יושמו בהתאם לאוכלוסייה, להקשר ולצרכים.

לצד ההקשר שבו מתרחשת הטראומה, הספר מפנה את המבט אל ממד הזמן ומייחד לו את השער השלישי. כפי שכותב דורי לאוב, האירוע הטראומטי מתרחש "מחוץ למדדי המציאות ה'נורמלית'" ולפיכך "אין לו התחלה ואין לו סוף, לא לפני, לא תוך כדי ולא אחרי" (לאוב, 2008, עמ' 77). מורכבות

זו מתחדדת כאשר ההתערבות עצמה מתרחשת תחת איום מתמשך. המושג **חירום דינמי** (עמ' 417) מבקש לתת לכך מענה באמצעות הבחנה בין התערבויות בטווח המיידי, הבינוני והארוך. חשובה בעיניי במיוחד העמדה האינטגרטיבית המוצעת בהקשר זה, המחברת בין שפות ומסורות מקצועיות שונות וממקמת אותן על פני רצף אחד של התערבות. עמדה זו מקבלת משנה חשיבות במציאות שבה אנשי טיפול וסיוע נדרשים לפעול בנקודות שונות על פני הרצף שבין חירום לטראומה מתמשכת ולעיבוד מאוחר של האירועים.

הממד הטיפולוגי, המארגן את השער הרביעי של הספר, מוסיף את ההכרה בכך שהטראומה המתמשכת אינה עשויה מקשה אחת. סוגי חשיפה ופגיעה שונים מצטלבים עם הקשרים תרבותיים, חברתיים ותפקודיים ומחייבים התאמה של המענה. מגוון ההתערבויות - מן ההתאמה התרבותית של "טיפול בחצר הבית" בחברה הבדואית (עמ' 515), דרך ליווי אנשי הרבנות הצבאית במחנה שורה בידי צוותי חוסן (עמ' 593) ועד אימון תעסוקתי מיודע-טראומה (עמ' 544) - ממחיש את הצורך להחזיק בד בבד בידע המשותף על טראומה ובמאפיינים הייחודיים של הפגיעה, ההקשר והאוכלוסייה.

לסיכום, תרומתו של הספר חורגת מן ההתערבויות עצמן המתוארות בו. הוא מלמד על יכולתם של אנשי מקצוע, ארגונים ומערכות להתגמש, להתארגן ולהתאים מענים בזמן אמת למציאות טראומטית בהיקף ובמורכבות שלא היו ערוכים להם מראש. הידע שנצבר מתוך עשייה זו עשוי לשמש תשתית ללמידה ולהיערכות מערכתית למצבי חירום עתידיים, לפיתוח תוכניות ומודלים של התערבות, להכשרת צוותים, לביסוס מנגנוני הדרכה ותמיכה באנשי מקצוע ולחיזוק שיתופי פעולה בין שירותים ומערכות. במובן זה, **קו של אור** עשוי לשמש מעין מורה נבוכים לאנשי מקצוע ולמערכות הנדרשים לפעול במצבי חירום וטראומה: ספר שאינו רק כותב **על** ההתערבויות, אלא במובנים רבים כותב **אותן**, והופך את חוכמת המעשה שנוצרה בזמן אמת לתשתית של ידע, למידה ומוכנות מקצועית ומערכתית.

מקורות

לאוב, ד' (2008). נשיאת עדות או תהפוכות ההאזנה. בתוך ש' פלמן וד' לאוב (עורכים), **עדות: משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה** (עמ' 67–81). רסלינג.

פלמן, ש' (2008). חינוך ומשבר, או תהפוכות ההוראה. בתוך ש' פלמן וד' לאוב (עורכים), **עדות: משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה** (עמ' 19–65). רסלינג.

Erikson, K. T. (1976). Loss of communality at Buffalo Creek. *American Journal of Psychiatry*, *133*(3), 302–305. https://doi.org/10.1176/ajp.133.3.302

לראות לשמוע להשפיע: העובדות הסוציאליות כשחקניות מדיניות

עידית וייס-גל עידית וג'וני גל

למדא עיון, הוצאת הספרים של האוניברסיטה הפתוחה, 2026. 329 עמודים

סוקרת: דרורית לוי[3]

ספר חשוב ומרכזי זה עוסק בעובדות הסוציאליות כשחקניות מדיניות, והוא חלק ממסע משמעותי בן כשלושה עשורים שערכו פרופ' וייס-גל ופרופ' גל במחקר, בהוראה ובהכשרה בישראל ובעולם.

לא בכל יום מזדמן להיחשף לעשייה אקדמית כה רחבת-היקף ומרשימה השוזרת מחקר, הוראה ושדה, מתפתחת לאורך זמן ומצליחה להשפיע על השפה המקצועית שכולנו משתמשות בה במקצוע העבודה הסוציאלית

[3] דוקטור, ראשת המגמה לניהול וקהילה, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן https://orcid.org/0000-0001-9579-7101

כבר שנים רבות. בספרם הראשון המחברים דנו בנתיב השפעה אחד - פרקטיקת מדיניות, ואילו בספר זה הרחיבו את היריעה לשישה נתיבים, כפי שיפורט להלן.

בחלק הראשון מניחים המחברים את התשתית המושגית והתאורטית, ודנים בסוגיות שונות: מי משפיע על מדיניות? מהם השלבים של מעגל המדיניות? ועוד. לאחר הנחת התשתית מוצגים ששת נתיבי המעורבות בפרקים נפרדים.

תחילה מתוארים ארבעה נתיבים מקצועיים במסגרת העבודה המקצועית של העובדות הסוציאליות: (1) נתיב קביעת מדיניות "מלמטה" בעת יישומה. הפרק מתייחס לשלב יישום המדיניות החברתית ומציג את האופן שבו העובדות הסוציאליות מפעילות שיקול דעת עצמאי בעת פעולתן בשטח ובכך עוסקות הלכה למעשה בשינוי מדיניות; (2) נתיב פרקטיקת מדיניות, קרי, העובדות הסוציאליות מבצעות פעולות מכוונות לשינוי המדיניות החברתית הרשמית; (3) נתיב עיצוב מדיניות באמצעות ארגוני המקצוע, כלומר השתתפות של עובדות סוציאליות בתהליכי קביעת מדיניות באמצעות ארגוני המקצוע, למשל איגוד העובדים הסוציאליים; (4) נתיב פרקטיקת המדיניות האקדמית: פעילותן של חברות סגל וסטודנטיות בבתי הספר לעבודה סוציאלית בבואן לקדם מדיניות חדשה, לשפר מדיניות קיימת או למנוע שינויים לרעה, וזאת על בסיס העיסוק האקדמי שלהן.

בהמשך המחברים מתייחסים לשני נתיבים אזרחיים: (5) נתיב השתתפות פוליטית אזרחית - פעילות של העובדות שלא במסגרת עבודתן במטרה להשפיע על המדיניות הציבורית; (6) נתיב מילוי תפקידים פוליטיים - באמצעות הליך של בחירות או בעקבות מינויים לתפקידים בכירים הקובעים מדיניות.

תרומה משמעותית בעיניי היא בסיפא של כל פרק. המחברים אינם מסתפקים בהצגה שיטתית של הנושא, אלא דנים בסופו ב"סדר יום להכשרה" וב"סדר יום למחקר ולפיתוח תאורטי". למשל: בפרק העוסק בנתיב פרקטיקת המדיניות הם דנים במשתני מוטיבציה המקדמים מעורבות בפרקטיקת מדיניות ומציעים נושאים למחקרים נוספים, ובהם דילמות אתיות ואתגרים בפרקטיקת מדיניות.

מהספר עולה תמונה חיה ושוקקת של עשייה ומחקר של העובדות הסוציאליות, ובכל אחד מהפרקים מובאים שפע של דוגמאות מהפרקטיקה וסקירה יסודית של מחקרים מהארץ ומהעולם. למשל, הפרק שעניינו נתיב מילוי תפקידים פוליטיים כולל מבט מרתק אל העבר וסקירה של עובדות סוציאליות בארץ ובעולם שמילאו תפקידים פוליטיים בכירים.

לאחר הצגת ששת הנתיבים מובאים סיכום וסוגיות מרכזיות ומאתגרות להמשך הדיון, למשל: האם ההפרדה בין מיקרו למאקרו בעבודה סוציאלית רלוונטית לעובדות סוציאליות כשחקניות מדיניות? האם העובדות הסוציאליות כשחקניות מדיניות הן ה"מלאכיות שאכזבו"?

אחת הטענות המרכזיות בספר היא שפרקטיקת מדיניות מחברת בין רמות המיקרו והמאקרו בעבודה סוציאלית, ובכך מערערת על הדיכוטומיה המקובלת בין טיפול פרטני לבין פעולה מקצועית ברמת המאקרו. כמי שעוסקת בתחום העבודה הסוציאלית הקהילתית שנים רבות מצאתי את הדיון בכל המעגלים - מחקר, הוראה והכשרה - מעורר מחשבה. בספר נטען כי ההפרדה בהקשר הנדון היא מלאכותית. בהתבוננות על המציאות בהקשר זה אנו רואים הן בשדה הן בבתי הספר לעבודה סוציאלית גישות שונות: חלק מבתי הספר מצדדים בהפרדה בין מגמות הלימוד (אם כי כל נושאי הליבה של הפרופסיה הם נחלת כל הסטודנטיות) על בסיס התפיסה המבקשת להכשיר למומחיות, ואילו בתי ספר אחרים נוקטים גישות המצדדות בשילוב בין מתודות ההתערבות השונות. בספר מוצגת השאיפה כי כל העובדות הסוציאליות באשר הן תראינה עצמן כשחקניות מדיניות בכל תחום שהן עוסקות בו (ויכירו במומחיות הנדרשת בכל תחום עיסוק), וכי חשוב שההפרדה - אם היא קיימת - לא תפגום בהבנה חשובה זו. בפועל מצוין כי בקרב העוסקות ברמת המאקרו (עבודה סוציאלית קהילתית וניהול חברתי למשל) רמת המעורבות בנושא גבוהה יותר.

הספר נכתב בתקופה שבה שירותי הרווחה נתונים במשבר ומתמודדים עם אתגרים רבים, ובהם עומס, תקנים לא מאוישים ועוד. לקשיים אלה השפעה ניכרת על היום-יום המקצועי ועל רווחת הלקוחות. נדמה שדווקא על רקע מציאות זו, הקריאה העולה מן הספר מקבלת משנה חשיבות בכל הקשור למעורבות בשדה המדיניות ולשינוי היבטים מבניים המשפיעים על איכות החיים של פרטים וקהילות.

מעבר למשברים הקיימים בעולמנו המקצועי, "מסביב יהום הסער". אנו מצויים בתקופה רוויית משברים חברתיים, ביטחוניים, כלכליים ופוליטיים. דווקא בתקופה כזו מתעצמת חשיבותו של מקצוע העבודה הסוציאלית, הנושא עימו מחויבות לקידום צדק חברתי, שוויון, הכלה וכבוד האדם, כפי שהמחברים מציינים בתחילת הספר.

אשר לבחירה החשובה להשתמש בלשון אישה לאורך הספר נוכח העובדה שמרבית העוסקות בתחום הן נשים, מדובר בבחירה שאינה טריוויאלית, ובעיניי מעוררת הערכה.

לסיכום, מדובר בספר יסוד, רחב-היקף, מאיר עיניים, חשוב ומרכזי; ספר הפורס יריעה רחבה, מעוררת השראה ומעודדת עשייה. הספר מיועד לעובדות סוציאליות בכל שלבי הקריירה, לסטודנטיות - הן בבתי הספר לעבודה סוציאלית הן במהלך הדרך המקצועית במסגרות של לימודי המשך בשדה - וכן לחוקרים ולאנשי מקצוע מדיסציפלינות אחרות שנושא המדיניות הציבורית רלוונטי עבורם.

חלקו הראשון של שם הספר הוא **לראות לשמוע להשפיע**. להבדיל מהתבליט המפורסם המציג את כיסוי אברי הפנים, השם מתייחס לראייה ולשמיעה, לזיהוי של תהליכים ומציאות המצריכה שינוי, ומוביל אל העשייה בפועל, ההשפעה. בזכות פקיחת העיניים וקידום העשייה התהליך אינו נותר נחלת העובדות הסוציאליות בלבד; הוא מאפשר ללקוחותינו (פרטים, משפחות, קהילות ושותפים אחרים) להיות שותפים אקטיביים בראייה, בעוררות וגם בעשייה.

"בוא תראה איך אני חיה": על הממד החברתי-השתתפותי של הזכות לקיום בכבוד

יעל כהן-רימר

נבו, 2026. 218 עמודים

סוקר: אריאל שורץ[4]

האם המחוקק "רואה" את הנשים והאנשים שחיים בעוני? זו השאלה העומדת במרכז ספרה החדש של יעל כהן-רימר, המבוסס על עבודת הדוקטורט שלה. השימוש בפעולת הראייה, שגם מופיעה בשמו של הספר, אינו מקרי, והוא מתייחס לשני ממדים שונים ומשלימים שפעולה זו כוללת, ועליהם גם נסוב הספר כולו. הממד הראשון הוא הראייה הממשית של חייהם של מי שחיים בעוני כפי שהם במציאות, ולא כפי שהם מתקיימים בעיני רוחו של המחוקק או לתפיסתו. הממד השני הוא הנראות בממד הסימבולי שלה - פעולה המשקפת מתן כבוד והכרה בידע של מי שחי בעוני.

החיבור בין שני ממדים אלו של פעולת הראייה - המטריאלי והסימבולי - בדיון הנסוב על זכויותיהם של אנשים שחיים בעוני אינו מקרי. הוא משקף את ההבנה כי עוני איננו תופעה העוסקת בתנאי הקיום הפיזיים בלבד, אלא כרוך גם בהיעדר של הון סימבולי, הכרה חברתית והשתתפות פוליטית. בכך המחברת מוסיפה לשיח החוקתי בישראל נדבך חדש וחשוב שלא נדון עד היום באופן מספק: הכרה ב"כבוד" של מי שחיים בעוני לא רק בהקשר של קיום מינימלי בכבוד אלא בהקשר של הכרה בחוויית החיים ובידע שלהם - בוודאי כשמדובר בחקיקה העוסקת בחייהם.

השער הראשון בספר עוקב אחר שתי חזקות בחקיקת הרווחה הישראלית. החזקה הראשונה קובעת שאם יש בבעלותו של אדם נכס הרי יש ביכולתו להשיא ממנו רווחים. בהתאם לחזקה זו המחוקק קובע שיש להביא בחשבון

[4] דוקטורנט למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן; מנהל הקליניקה לרווחה ולזכויות זקנים וניצולי שואה, אוניברסיטת בר-אילן

את ה"הכנסה הרעיונית" מנכס זה בעת קביעת הזכאות לתמיכה סוציאלית. החזקה השנייה קובעת שבני משפחה מסייעים זה לזה מבחינה כלכלית, ולכן מגורים של אדם אצל קרובי משפחתו אינם מזכים אותו בקבלת סיוע בשכר דירה. חזקות אלו משקפות את הנחות המוצא של המחוקק על האופן שבו מתנהלים חייהם של מי שחיים בעוני.

כדי לבחון את ההתאמה של חזקות אלו למציאות הממשית - או במילים אחרות: של החוק כפי שהוא בספרים (Law in Books) לחוק כפי שהוא בפועל (Law in Action) - בשער השני המחברת עושה שימוש בכלי של מחקר איכותני. באמצעות ראיונות עומק עם 38 א.נשים שחיים בעוני, רובן נשים, היא מראה כי חזקות משפטיות אלו, לכל הפחות בחלק מהמקרים, אינן משקפות נאמנה את מציאות חייהם הממשית של אנשים ונשים החיים בעוני. תוצאות המחקר האיכותני מלמדות שאומנם יש נשים שרשומים על שמן נכסים, אבל בשל מבני כוח חברתיים ומגדריים נמנע מהן לעשות בהם שימוש. עוד מראה המחקר כי החלוקה הדיכוטומית בין המשפחה לבין השוק היא חלקית בלבד, וכי יש מקרים שבהם מצופה מאדם שמתגורר אצל קרובי משפחתו לשאת בעלויות הדיור.

המחברת מציינת כי לאורך הראיונות המרואיינות פונות למחוקק שוב ושוב וקוראות לו "בוא תראה איך אני חיה". קריאה זו, שמצאה את דרכה לשמו של הספר, מלמדת על הפער שהמרואיינות חוות בין חייהן שלהן לבין הנחות המוצא של המחוקק עליהן. המחברת עומדת על כך שפער זה מביא על נשים במצבן תחושת השפלה וייתור של חוויית החיים שלהן "מפני שהן משדרות מסר לקהל השומעים של החוק, שלפיו השכל הישר וניסיון החיים החשובים הם של המחוקק ולא של מי שחי בעוני ונזקק לסיוע מדינת הרווחה" (עמ' 15).

בשער השלישי המחברת עומדת על כך שפער זה מהווה פגיעה בממד ההכרתי של הזכות לקיום בכבוד, מפני שחזקות אלו מבטאות הדרה של מבקשות הסיוע מהליך קבלת ההחלטות בענייניהן והתעלמות מניסיון החיים שלהן. ההדרה פוגעת בזכותן החוקתית לכבוד הקבוע בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ואף בזכותן החוקתית לשוויון, משום שאלה אינן מביאות בחשבון התנהגויות ואורחות חיים המאפיינים תרבויות מיעוט בישראל. המחברת מבצעת בחינה מקיפה של פגיעה זו על פי המבחנים שנקבעו במשפט החוקתי וקובעת כי היא אינה מידתית ולכן אינה חוקתית.

כאמור, קביעה זו היא החידוש המרכזי בספר, והיא נושאת תרומה חשובה לשיח החוקתי המתפתח בישראל. הכתיבה האקדמית על אודות עוני מכירה בכך שעוני אינו רק מחסור בטובין חומריים אלא גם בהון סימבולי, חברתי ופוליטי (Lister, 2021). לעומת זאת, בשיח החוקתי יש התייחסות כמעט אך ורק לממד החומרי של חיים בעוני, תוך התעלמות ממדדים נוספים שלו. התזה שהספר מציע מרחיבה את נקודת המבט על אנשים שחיים בעוני ומציעה דרכים נוספות להכיר בשוליות חייהם ובזכויותיהם במסגרת השיח החוקתי בישראל. בכך הספר הוא נדבך נוסף וחשוב גם בתחום המתפתח של משפט ועוני, המכיר בעוני כקטגוריה רלוונטית לניתוח מערכת המשפט וליחסי הכוחות הפועלים במסגרתה (זיו, 2005).

לאור אי-חוקיותן של החזקות הקיימות בדיני הרווחה המחברת מציעה מודל חדש שירפא, לשיטתה, את פגיעתן של חזקות הרווחה בכבודם של אנשים שחיים בעוני מההיבט ההדרתי. המודל המוצע מכונה השח"ר - ראשי תיבות של חקיקת רווחה השתתפותית - והוא מציע הליך חקיקה שבו אנשים ונשים החיים בעוני ייקחו חלק בהסדרת החקיקה בהתבסס על מציאות חייהם הקונקרטית ועל הידע הנמצא ברשותם. מודל זה מבקש לאחוז בחבל משני קצותיו: מחד גיסא לא לוותר על שימוש בחזקות שמסייעות לרשות המינהלית לפעול ביעילות ובשוויון, ומאידך גיסא להתבסס על המציאות כפי שהיא בפועל ולתת מקום לזכות להכרה, לכבוד ולהשתתפות של נמעניו של החוק.

בתקופה שבה הדמוקרטיה הישראלית נמצאת תחת מתקפה, וכשהמבנה הכלכלי הניאו-ליברלי מעמיק את אי-השוויון החברתי, חשיבה מחודשת על הליכי חקיקה והרחבת ההשתתפות הדמוקרטית נחוצות לחברה הישראלית יותר מתמיד. ייתכן שההליכים המוצעים בספר, המרחיבים את ההשתתפות הציבורית של אוכלוסיות מוחלשות בהליכי החקיקה, עשויים לסייע להתמודדות עם משבר זה ועם אי-השוויון החברתי, הכלכלי והפוליטי המעמיק. בכך המחקר מצטרף למגמות נוספות במחקר ששואפות להרחיב את ההשתתפות של נמנעי מדינת הרווחה בהליכי חקיקה ומדיניות המעצבים את חייהם (דוד, 2025).

המהלך של הספר מתחבר למושגים **חלוקה** ו**הכרה** בכתיבתה של פרייזר (Fraser, 2000). לטענתה של פרייזר, המאבק ל"הכרה", דהיינו להשתתפות חברתית, זוכה בעשורים האחרונים לקדימות על פני שיח ה"חלוקה", שעוסק בחלוקה מחדש של ההון. עם זאת, היא עומדת על כך שקידום צדק חברתי בעידן המודרני מחייב שילוב בין שני ממדים - הן חלוקה כלכלית הן שותפות שווה באינטראקציות חברתיות ופוליטיות. ספרה החדש של כהן-רימר הוא דוגמה מצוינת לחיבור בין מושגים אלו, מפני שהיא משלבת בין הצורך ב"חלוקה" במובנה המטריאלי ל"הכרה" במובנה ההשתתפותי, ובין הכבוד במובנו החומרי לכבוד במובנו החברתי. כתיבתה מדגימה את האופן שבו התייחסות לידע של אנשים שחיים בעוני תסייע גם לחלוקה צודקת יותר של משאבים ציבוריים וגם למתן הכרה, כבוד וקול פוליטי לאוכלוסיות שחיות בעוני ובהדרה חברתית.

מקורות

דוד, ל' (2025). מכרזים לשירותים חברתיים: מתחים ודילמות במכרזים לרכש חברתי. בתוך ה' שמיד וי' צבע (עורכים), **מנהיגות וניהול בשירותי הרווחה בישראל: תיאוריה, מחקר ופרקטיקה** (עמ' 397-423). רסלינג.

זיו, נ' (2005). משפט ועוני - מה על סדר היום? הצעה לאג'נדה משפטית לעוסקים בייצוג אוכלוסיות החיות בעוני. **עלי משפט**, **ד**, 17-34.

Fraser, N. (2000). Rethinking recognition: Overcoming displacement and reification in cultural politics. *New Left Review*, *3*, 107-120. doi.org/10.64590/pup

Lister, R. (2021). *Poverty* (2nd ed.). Polity Press.

Revisiting Justice: The Moral Meaning of Parole

Netanel Dagan

Cambridge University Press, 2025. 95 pages

סוקרת: רותם אפודי[5]

מה נדרש מאדם כדי שהחברה תכיר בכך שהשתנה לאחר שביצע עבירה חמורה? האם השתתפות בטיפול והתנהגות תקינה בכלא מספיקות, או שעליו להראות גם שינוי ביחסו למעשה, לנפגעים ולעצמו? שאלות אלה מתחדדות כאשר מדובר באסירים המרצים עונשים ממושכים בגין עבירות המתה.

ספרו של נתנאל דגן, *Revisiting Justice: The Moral Meaning of Parole*, דן במשמעות המוסרית של השחרור המוקדם ממאסר. באמצעות מחקר מעמיק של דיוני ועדות שחרורים בתיקי רצח והריגה בישראל דגן בוחן כיצד המשתתפים - האסירים, הפרקליטות, משפחות הקורבנות והוועדה - מציגים את משמעות העבירה, מעריכים את השינוי שחל באסיר ומנמקים את עמדתם בשאלת שחרורו המוקדם. טענתו המרכזית היא כי הדיונים אינם מסתכמים בהערכת מסוכנות וסיכויי שיקום: המשתתפים עוסקים גם בשיקולים מוסריים הנוגעים למידת אחריותו של האסיר וליחסו לפגיעה. הם בוחנים מחדש, שנים רבות לאחר גזר הדין, את משמעות העבירה, את אופיו של האדם ואת העונש שהוא ראוי לו. דגן מכנה זאת "עשיית צדק מאוחר" (doing late justice, p. 4).

הספר הוא פרי מפעל מחקרי מתמשך של דגן, מהחוקרים הבולטים כיום בחקר ועדות השחרורים, שמחקריו בתחום ראו אור בכתבי עת מרכזיים בקרימינולוגיה ובמשפט. הספר הנוכחי, שיצא לאור בסדרה Elements in Criminology

[5] דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים. לשעבר מ"מ מנכ"ל הרשות לשיקום האסיר, יועצת בכירה ליחידות הסיוע בפרקליטות המדינה בנושא נפגעי עבירה. בעלת מומחיות בתקון

של הוצאת אוניברסיטת קיימברידג' בעריכת דייוויד וייסבורד, מאגד קווי מחקר אלה לכדי המשגה כוללת ומציב את המקרה הישראלי בלב דיון בין-לאומי, תוך השוואה לאנגליה ולארצות הברית.

כדי לבסס את טענתו דגן מציג את המתח בין גזירת הדין לבין השחרור המוקדם. גזירת הדין מתמקדת במעשה שכבר התרחש ובקביעת עונש ההולם את חומרתו ואת אשמת מבצעו. לעומתה, ההכרעה בשחרור המוקדם אמורה להתמקד במצבו הנוכחי של האסיר, לאחר שריצה שני שלישים ממאסרו, ולצפות פני עתיד: לבחון אם יוכל להשתלב בחברה בלי לסכן את הציבור. אולם, כפי שהמחקר מראה, העבר מוסיף להיות נוכח בדיון, והמשתתפים בו חוזרים למשמעות העבירה ולפגיעה שגרמה.

חלוף הזמן הוא אפוא ציר מרכזי בספר. דגן ממחיש זאת בפתיחה באמצעות סיפור תלמודי על אדם וחווה החוששים שהעלטה שירדה לאחר חטאם מבשרת את קץ העולם, אך עליית השחר מגלה להם שהחיים נמשכים ושיש אפשרות להתחדשות ולכפרה. באמצעות הסיפור הוא מציב שאלה: כיצד אפשר לחשוב על אחריות ותיקון כאשר המעשה אינו ניתן לביטול, אך האדם שביצע אותו עשוי להשתנות?

בספר זה דגן מצטרף לחוקרים בקרימינולוגיה הקוראים לבחון את האופן שבו תפיסות של צדק ואחריות מעצבות את התנהלותם של אנשים ומוסדות. הוא מרחיב מבט זה אל שלב ניהול העונש, ובייחוד אל ועדות השחרורים, שעבודתן נחקרה מעט יחסית למרות השפעתן הרבה על אסירים, על נפגעים ועל הציבור. מחקרו אינו מסתפק בבחינת הכללים המשפטיים ובתוצאות ההחלטות, אלא מתחקה גם אחר השיפוט המוסרי של המשתתפים ואחר האופן שבו הוא מתבטא בדיון.

בגישה הגמולית המסורתית העונש נגזר מחומרת המעשה ומאשמת האדם בעת ביצועו. משום כך, שיקום או שינוי שחל באדם במהלך מאסרו אינם משנים כשלעצמם את העונש שנחשב מוצדק בגזר הדין. לצד זאת, דגן מציג תפיסות גמול המייחסות חשיבות גם לביטויי חרטה של האסיר, לשינוי באופי האדם ולעוצמת הסבל במאסר, ומכנה מגמה זו "אינדיבידואליזציה של הגמול" (individualizing retribution, p. 7).

בישראל, ועדות השחרורים נדרשות להתמקד במסוכנות ובשיקום. עם זאת, במקרים חמורים במיוחד רשאית הוועדה לשקול גם פגיעה באמון הציבור ובהרתעת הרבים, ובעניינם של אסירי עולם היא נדרשת לבחון גם שינוי ממשי בהבנתם את חומרת מעשיהם. מסגרת חוקית זו מסייעת להבין כיצד שאלות מוסריות מקבלות מקום בהליך.

במחקר נותחו 483 פרוטוקולים של דיוני ועדות שחרורים בתיקי רצח והריגה שהתקיימו בשנים 2018–2022 ונשמרו ברשות לשיקום האסיר. הדיונים נגעו ל-304 אסירים שביקשו להשתחרר בשחרור מוקדם, וחלקם הופיעו בפני הוועדה יותר מפעם אחת. שיעור השחרור עמד על כ-26% בתיקי רצח ועל כ-40% בתיקי הריגה. דגן נוקט מערך מחקר משולב המאפשר לזהות דפוסים רחבים ובה בעת להעמיק בנרטיבים עשירים: בניתוח הכמותי נבחנו השיקולים שתועדו בהחלטות הוועדות ומידת הקשר שלהם לתוצאה שהתקבלה; בניתוח האיכותני נותחו דברי המשתתפים ומשמעותם.

הממצאים הכמותיים מצביעים על החשיבות שהוועדות מייחסות להשתתפות האסיר בטיפול במהלך מאסרו, לתוכנית השיקום לאחר השחרור ולהערכת מסוכנות. לצד אלה נמצא כי שינוי בהבנת חומרתם של המעשים ("תובנה"; insight, p. 27) קשור לסיכויי שחרור גבוהים יותר, גם לאחר הכללת שיקולי מסוכנות ושיקום. הוספת משתנים הקשורים לעבירה ולהערכת הוועדה את אופיו המוסרי של האסיר, ובפרט הבעת חרטה, שיפרה את התאמת המודל להחלטות השחרור שנבחנו. דגן מפרש זאת כתמיכה בקיומם של שיקולים מוסריים וגמוליים לצד שיקולי השיקום.

הניתוח האיכותני מבהיר כיצד תמיכה זאת מתבטאת בדיונים. נציגי המדינה נוטים להתנגד לשחרור, מתארים את העבירה ומדגישים את חומרתה ואת קביעות פסק הדין, ולעיתים מטילים ספק בכנות השינוי. בני משפחות הנרצחים מתארים את האובדן הקשה, את אופיו החיובי של יקירם ואת האבל המתמשך, ומתקשים לראות בשחרור תוצאה צודקת בכלל, ובהשוואה לעונש שנגזר על האסיר בבית המשפט בפרט. האסירים מבקשים למקם את העבירה בתוך סיפור חייהם ומתארים מצוקה, השפעת סביבה עבריינית ולחץ חברתי. בחלק מהמקרים הם מצביעים גם על גיל צעיר וקשיים נפשיים שקדמו למעשה. לצד

זאת הם מתארים את קשיי המאסר ואת השינוי שעברו לאורך השנים כדורשים הכרה במשמעותם לחומרת העונש שעליהם לרצות. ועדת השחרורים משלבת הערכת סיכון ושיפוט מוסרי. בצד הערכה של חומרת העבירה בהתאם למידת האשמה של האסיר היא עשויה לראות בתשלום פיצוי ביטוי להכרה בסבל המשפחה ובהתנהגות תקינה בכלא עדות לשינוי וליכולת לציית לכללים. בבחינת התובנה היא מעריכה את קבלת האחריות ואת ההכרה בפגיעה, ולעיתים מגבשת התרשמות עצמאית מעבר לחוות הדעת המקצועיות המוגשות לה.

דגן מכנה את בניית הנרטיבים הללו "עבודת מוסר" (moral labor, p. 4) שבאמצעותה המשתתפים בדיון מנסים לבסס את עמדתם בשאלה אם שחרורו של האסיר מוצדק מבחינה מוסרית. לטענתו, הדיון בשחרור המוקדם עשוי דווקא להשלים היבטים שלא קיבלו ביטוי מלא בגזר הדין, ובהם נסיבות העבירה, השינוי באדם וחוויית המאסר לאורך התקופה הממושכת מאז גזר הדין ועד למועד הדיון בוועדה. לפיכך הוא מציע כי על הענישה להתייחס גם להתפתחות לאורך זמן.

בעיניי יש לספר שלוש חוזקות בולטות. ראשית, חידוש מחקרי: זהו מחקר ראשון מסוגו המנתח זה לצד זה את השיקולים המוסריים של כל השחקנים בדיון - נציגי המדינה, משפחות הנרצחים, האסירים וחברי ועדות השחרורים. שנית, היקף הנתונים: הניתוח נשען על כ-4,000 עמודי פרוטוקול מדיונים סגורים, בתחום הידוע כקשה למחקר בשל מגבלות הגישה. שלישית, אמפתיה כפולה: הספר נותן קול לכאבן של משפחות הנרצחים לצד ביטוי לסבלם ולחרטתם של האסירים, בלי לטשטש את ההבדל ביניהם ובלי לבטל אף אחד מהקולות. דגן אף מזהיר כי פסילה גורפת של סיפורי האסירים כבלתי כנים תהיה "אי-צדק אפיסטמי" כלפיהם.

מעבר לכך, הספר תורם להבנת הקשר בין גזירת הדין לבין ניהול הענישה: הוא מראה את האופן שבו שאלות שנדונו בעת קביעת העונש מקבלות משמעות נוספת בשלב השחרור, לנוכח השינוי שחל באסיר וחוויות המאסר. בכך הוא מזמין את הקורא לבחון את הצדק העונשי לאורך זמן, תוך התייחסות לעמדות האסיר, למשפחות הנפגעים ולנציגי המדינה.

תרומה נוספת היא בהמחשת הקושי להפריד בין הערכה מקצועית הנתפסת כניטרלית לבין שיפוט מוסרי. תובנה, חרטה וקבלת אחריות משמשות להערכת שיקום וסיכון, אך גם לבחינת השאלה אם האדם ראוי מבחינה מוסרית לשוב לחברה. עם זאת, עצם נוכחותם של שיקולים מוסריים אינו מכריע אם ראוי לשקול אותם, ובאיזו מידה. דגן משאיר שאלה נורמטיבית זו פתוחה, ומכיר גם במגבלות המחקר, ובהן ההישענות על פרוטוקולים כתובים שאינם משקפים את כל מה שנאמר ולא נאמר בדיון, האפשרות שהנימוקים הכתובים הם הצדקה בדיעבד, והקושי להפריד בין שיקולים גמוליים לשיקולי סיכון.

לקוראי **ביטחון סוציאלי** חשובות במיוחד המלצות המדיניות של הספר. ראויה לציון ההתייחסות למשפחות הנפגעים, המבטאות תסכול ותחושת חוסר צדק. דגן ממליץ לתמוך במשפחות, לסייע להן להבין את משמעותן של החלטות השחרור, את הרציונל שבבסיסן ואת חלוקת התפקידים בין שלב גזר הדין לשלב השחרור המוקדם, ולהפנותן לטיפול ולסיוע בעיבוד האבל. המלצה זו מדגישה בעיניי את חשיבותה של ההכרה בצורכי המשפחות, לצד בחינת שיקולי השיקום של האסיר. דגן מציע גם לבחון מחדש את תפקיד התביעה בדיונים, ואף לשקול ייצוג של המדינה בידי גורמי שיקום; לעגן את השיקולים המוסריים בקריטריונים שקופים; לקיים את הדיונים תחת "חזקת פומביות"; ולמסור החלטות דחייה בשפה שאינה מתייגת, המכירה בהתקדמות שחלה ומבהירה לאסיר מה יוכל לעשות כדי לשפר את סיכוייו.

דיוני השחרור המוקדם מתקיימים בבתי הסוהר ואינם חשופים לציבור הרחב. הספר מאיר אפוא חוליה חשובה במערכת הכליאה והשיקום, וממחיש עד כמה הכרעה הנתפסת כטכנית וכמינהלית כרוכה בשאלות מוסריות מורכבות. הוא רלוונטי לחוקרים ולקובעי מדיניות, וכן לעובדים סוציאליים ולאנשי טיפול המלווים אסירים ונפגעי עבירה, ומזמין אותם לבחון כיצד הערכותיהם מוצאות ביטוי בהכרעות על חירות, אחריות והזדמנות נוספת.

עיון ראשון

סוקרת: נוגה פיטובסקי-נוה[6]

עירוניות בישראל בתחילת המאה ה-21

אורן שלמה ואיתי בארי (עורכים)

למדא – האוניברסיטה הפתוחה, 2026. 476 עמודים

הספר **עירוניות בישראל בתחילת המאה ה-21**, בעריכת אורן שלמה ואיתי בארי, מציע מבט רב-תחומי על התהליכים החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והסביבתיים המעצבים את המרחב העירוני בישראל. נקודת המוצא של הספר היא כי העיר אינה רק מרחב פיזי או יחידה מוניציפלית אלא זירה שבה מתעצבים יחסי כוח, מתגבשים דפוסים של אי-שוויון ומתקבלות החלטות המשפיעות על חיי היום-יום של התושבים. הספר מבקש לבחון את העירוניות בישראל בהקשר של מגמות גלובליות, תוך התייחסות למאפיינים המקומיים הנובעים מן המבנה החברתי, הפוליטי והמרחבי של החברה הישראלית.

הספר מאגד 12 מאמרים מתחומי הסוציולוגיה, הגיאוגרפיה, התכנון והמדיניות הציבורית, ומארגן אותם בשלושה שערים מרכזיים. המבוא מציע מסגרת מושגית המבחינה בין שלושה מושגי יסוד - העיר, העירוניות והעיור - שבאמצעותם נבחנים התהליכים המוצגים באסופה. השער הראשון, "משילות ופוליטיקה עירונית", מתאר את דפוסי המשילות המקומית בישראל ואת התמורות החלות בהם, תוך בחינת היחסים בין השלטון המקומי לשחקנים אחרים, התפתחותם של אשכולות אזוריים, הפוליטיקה המקומית בחברה הערבית ובערים מעורבות, וכן השימוש בטכנולוגיות מעקב במרחב העירוני. השער השני, "עירוניות ותכנון ערים", מתמקד בתהליכי תכנון ופיתוח עירוני

[6] דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן

ובהשלכותיהם החברתיות והמרחביות. המאמרים בשער זה דנים, בין היתר, במורשת העירונית, בתהליכי ג'נטריפיקציה, בהתחדשות עירונית ובמיזמי פיתוח רחבי-היקף, תוך בחינת המתחים שבין שיקולים כלכליים ותכנוניים לבין צורכי התושבים. השער השלישי, "סביבה, אקלים, בריאות", בוחן את יחסי הגומלין בין העיר לסביבה ואת האתגרים הנובעים ממשבר האקלים, מסיכונים בריאותיים ומאי-שוויון סביבתי. המאמרים בשער זה עוסקים בקיימות עירונית, באקולוגיה פוליטית, בחשיפה לסיכונים סביבתיים ובמתח שבין צורכי הדיור לבין עקרונות של צדק סביבתי וחברתי.

תרומתו של הספר לדיון במדיניות חברתית טמונה בהצגת הקשרים ההדוקים שבין תכנון ופיתוח עירוני, דפוסי משילות וחלוקת משאבים והזדמנויות בחברה. המאמרים מדגישים כי החלטות הנוגעות לדיור, לתשתיות, לשירותים ציבוריים ולפיתוח כלכלי אינן החלטות תכנוניות או מינהליות בלבד; הן בעלות השלכות חברתיות משמעותיות, ובפרט על אוכלוסיות מוחלשות ועל אי-השוויון בין קבוצות ויישובים. הספר מזמין בחינה ביקורתית של תפקידי השלטון המרכזי, הרשויות המקומיות, המגזר העסקי והחברה האזרחית בעיצוב המרחב העירוני, ושל המתח שבין שיקולים כלכליים ותכנוניים לבין עקרונות של צדק חברתי, שוויון ונגישות של משאבים.

אקטיביזם שיתופי: צעירים בוני חברה בקהילות הייעוד בישראל

ארנה שמר וניר מיכאלי (עורכים)

מכון מופ"ת ויד טבנקין, 2026. 466 עמודים

הספר **אקטיביזם שיתופי: צעירים בוני חברה בקהילות הייעוד בישראל**, בעריכת ארנה שמר וניר מיכאלי, עוסק בהתפתחותן ובפעילותן של קהילות ייעוד שיתופיות בישראל ובדרכים שבהן צעירים וצעירות מבקשים לקדם באמצעותן שינוי חברתי. קהילות אלה, ובהן קיבוצים עירוניים, קבוצות שיתופיות ותנועות בוגרים, משלבות אורח חיים קהילתי עם עשייה חברתית,

חינוכית ופוליטית. הספר מבקש להאיר את מקומן של קהילות הייעוד בחברה הישראלית ואת האופן שבו הן מפתחות דפוסי פעולה המשלבים בין מחויבות אידאולוגית, חיים שיתופיים ומעורבות פעילה בעיצוב המציאות החברתית.

הספר כולל 12 פרקים, המאורגנים בשלושה שערים מרכזיים. השער הראשון, העוסק באקטיביזם קהילתי, מציג את התפתחותן של קהילות שיתופיות חדשות בישראל, את שורשיהן ההיסטוריים ואת פעילותן בזירות קהילתיות שונות. בין היתר נדונים תהליכי הקמתן של קהילות ייעוד, השתלבותן של קבוצות חברתיות באמצעות התארגנות קהילתית ותרומתן של קהילות שיתופיות להתחדשות עירונית. השער השני, המוקדש לאקטיביזם חינוכי, בוחן את העשייה החינוכית של הקהילות, לרבות התמודדותן עם משברים חברתיים, פעילות חינוכית בזירה הבין-לאומית והקשרים בין תנועות הבוגרים לבין האקדמיה. השער השלישי, שעניינו אקטיביזם פוליטי, מתמקד בדפוסי מנהיגות, ביוזמות חינוכיות ובפרקטיקות של אקטיביזם לשלום. הספר נחתם בדיון על תפקידן של קהילות הייעוד לנוכח מלחמת "חרבות ברזל" והשלכותיה על החברה הישראלית.

תרומתו של הספר לדיון במדיניות חברתית טמונה בהפניית המבט אל התארגנויות אזרחיות שיתופיות כגורם פעיל בעיצוב מענים לצרכים חברתיים ובקידום שינוי חברתי. הפרקים מציעים נקודות מבט שונות על המפגש שבין יוזמה אזרחית, פעולה קהילתית ומוסדות ציבוריים, ומזמינים לבחון את תפקידן של קהילות ייעוד לא רק כמסגרות חיים חלופיות אלא גם כשחקניות בזירות החינוך, הרווחה והחברה האזרחית. בכך הספר עשוי לתרום לחשיבה על מקומן של יוזמות הצומחות מלמטה בעיצוב המדיניות החברתית, ועל האפשרויות והאתגרים הכרוכים בפעולה קולקטיבית לקידום חברה שוויונית וסולידרית יותר.

Bureaucratic Resistance in Times of Democratic Backsliding

João V. Guedes-Neto and B. Guy Peters

Cambridge University Press, 2025. 74 pages

הספר *Bureaucratic Resistance in Times of Democratic Backsliding*, שפורסם בסדרה *Elements in Public and Nonprofit Administration* של הוצאת אוניברסיטת קיימברידג', עוסק בתפקידם של עובדי השירות הציבורי בתקופות של נסיגה דמוקרטית, ובשאלה כיצד הם מגיבים לדרישות מצד מנהיגים פוליטיים לקדם מדיניות הפוגעת בעקרונות דמוקרטיים. המחברים בוחנים את המתח שבין חובתם של עובדי ציבור ליישם את מדיניות הדרג הנבחר לבין מחויבותם לשלטון החוק, לערכים דמוקרטיים ולאחריותם המקצועית. במרכז הספר ניצבת השאלה אם ובאילו תנאים עובדי ציבור מוכנים להתנגד ליישום מדיניות בלתי דמוקרטית, גם כאשר התנגדות כזו עלולה לסכן את מעמדם ואת עתידם המקצועי.

הספר הוא חיבור מחקרי קצר, וכולל שישה פרקים המשלבים דיון תאורטי ומחקר אמפירי השוואתי. הפרקים הראשונים מציגים את הרקע לנסיגה דמוקרטית ואת השינויים ביחסים שבין הדרג הפוליטי לבירוקרטיה הציבורית, תוך התמקדות במושגים של אוטונומיה מקצועית, אחריות והתנגדות בירוקרטית. בהמשך מוצגת השוואה בין שלוש מדינות - ארצות הברית, בריטניה וברזיל - הנבדלות זו מזו במבנה הממשל, במסורות המינהל הציבורי ובהיקף ההגנות המוענקות לעובדי ציבור. החלק האמפירי מבוסס על ניסויים שנערכו באמצעות סקר בקרב 942 עובדי ציבור בשלוש המדינות, ובחנו את נכונותם להתנגד ליישום מדיניות הפוגעת בעקרונות דמוקרטיים. הניסויים התמקדו בשתי צורות של התנגדות: האחת - הימנעות מביצוע משימות או צמצום המאמץ המושקע בהן, והאחרת - פעולות מכוונות לשיבוש יישומה של המדיניות. הפרק האחרון מוקדש לדיון בממצאים ובהשלכותיהם על היחסים שבין הדרג הפוליטי לשירות הציבורי.

ממצאי המחקר מצביעים על נכונות ניכרת של עובדי ציבור להתנגד ליישום מדיניות בלתי דמוקרטית, אם כי נמצאו הבדלים בין המדינות. הנכונות הרבה ביותר להתנגדות נמצאה בקרב עובדי הציבור בברזיל, אחריהם בבריטניה ולבסוף בארצות הברית. עוד נמצא כי הנכונות להתנגד מושפעת ממאפיינים אישיים ותעסוקתיים, ובהם אפשרויות תעסוקה חלופיות, ביטחון תעסוקתי ומיקום בהיררכיה הארגונית. עם זאת, המחברים מצביעים על מורכבותה של ההתנגדות הבירוקרטית: לא כל התנגדות נובעת ממחויבות לערכים דמוקרטיים, ולעיתים היא משקפת הסתייגות אישית ממדיניות מסוימת. עוד הם מדגישים כי נכונות מוצהרת להתנגד במסגרת ניסוי אינה מעידה בהכרח על התנהגות בפועל.

תרומתו של הספר לדיון במדיניות חברתית ובמינהל הציבורי טמונה בהארת תפקידם של עובדי הציבור לא רק כמיישמי מדיניות אלא גם כשחקנים בעלי שיקול דעת מקצועי ואחריות לשמירה על עקרונות דמוקרטיים. הספר מעלה שאלות הנוגעות לגבולות הציות להנחיות הדרג הפוליטי, למידת האוטונומיה הראויה לעובדי ציבור ולתנאים המאפשרים להם לפעול בהתאם לערכים מקצועיים וציבוריים גם לנוכח לחצים פוליטיים. נוסף על כך, המחברים מדגישים את חשיבותן של מדיניות גיוס ושימור עובדים ושל הגנות מוסדיות התומכות במחויבותם לערכים דמוקרטיים. שאלות אלה רלוונטיות גם לעובדים בשירותי הרווחה ובשירותים חברתיים אחרים, הנדרשים לתרגם החלטות מדיניות לפרקטיקה ולהפעיל שיקול דעת במפגש עם אזרחים. בכך הספר תורם לדיון על היחסים שבין פוליטיקה, בירוקרטיה ומדיניות ציבורית, ועל תפקידם של מוסדות ועובדי השירות הציבורי בשמירה על שלטון החוק ועל ערכי הדמוקרטיה.